

**УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН
БИЛИМГЕ УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ
ГААГА РЕКОМЕНДАЦИЯЛАРЫ
ЖАНА
ТҮШҮНДҮРМӨ КАТЫ**

Октябрь 1996

**УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН
БИЛИМГЕ УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ
ГААГА РЕКОМЕНДАЦИЯЛАРЫ
ЖАНА
ТҮШҮНДҮРМӨ КАТЫ**

Октябрь 1996

Сиз бул китепчеден каалаган маалыматыңызды эркин көчүрүп алып жана тарката аласыз, булагын көрсөтүп койсоңуз ыраазы болобуз. Тексттин түп нускасы этностор аралык мамилелер Фонду тарабынан англис тилинде даярдалган жана жарыяланган,

ISBN 10: 90-75989-01-6

ISBN 13: 978-90-75989-01-4

Кошумча маалымат үчүн:

ОБСЕнин улуттук азчылыктардын иши боюнча Жогорку комиссарынын офисине кайрылыңыздар

Prinsessegracht 22

2514 AP The Hague

Тел.: +31 (0)70 312 5500

Факс: +31 (0)70 363 5910

Эл.почта: hcnm@hcnm.org

www.osce.org/hcnm/

КИРИШҮҮ

1992-жылдын июлунда Хельсинкиде кабыл алынган чечим менен Европадагы коопсуздук жана кызматташтык боюнча уюм (ОБСЕ) Улуттук азчылыктардын иштери боюнча Жогорку комиссардын кызмат ордун уюштурган, ал «жаңжалдарды мүмкүн болушунча эң эрте этапта четтетүүгө көмөктөшүү» максатын көздөйт. Бул мандатты түзүү кыйла даражада мурдагы Югославияда түзүлгөн абалга мамилени билдирген, ал абал, айрымдардын пикири боюнча, Европада, өзгөчө демократияга өтүп жаткан өлкөлөрдө кайталануу, ошонун өзү менен мамлекеттердин жана өкмөттөрдүн башчылары 1990-жылы кабыл алган Жаңы Европанын Париж хартиясында чагылдырылган тынчтыкка жана гүлдөп-өнүгүүгө үмүттөрдү бузуу коркунучун пайда кылган.

1993-жылдын 1-январында Макс ван дер Стул мырза ОБСЕнин Улуттук азчылыктардын иштери боюнча биринчи Жогорку комиссары (ВКНМ) катары өз милдеттерине киришти. Нидерланддардын парламентинин мүчөсү, тышкы иштер министри, Бириккен Улуттар Уюмундагы Туруктуу өкүл, ошондой эле көптөгөн жылдар бою адамдын укуктарын коргоочу болуп иштеген жылдардын ичинде топтогон өзүнүн кыйла тажрыйбасына таянып, М. ван дер Стул мырза өзүнүн көңүлүн Европадагы азчылыктар менен борбордук бийлик органдарынын ортосундагы көп сандаган пикир келишпестиктерге бурду, алар, анын пикири боюнча, жаңжалды күчөтүү жагынан потенциалдуу коркунучту билдирген. «Бейпил» дипломатия каражаттары менен аракеттенип, ВКНМ азыркы учурда көпчүлүк өлкөлөрдө, анын ичинде Албанияда, Хорватияда, Эстонияда, Венгрияда, Казакстанда, Кыргызстанда, Латвияда, мурдагы югославиялык Македония Республикасында, Румынияда, Словакияда жана Украинада өз ишин жүзөгө ашырууда. Анын көңүлүнүн борборунда биринчи кезекте бир мамлекетте көпчүлүктү жана башкасында азчылыкты түзгөн улуттук же этностук топтордун өкүлдөрү тартылган жана ошентип аларга ушул мамлекеттердин өкмөттөрүнүн таламдары тартылган, бул мамлекеттер аралык оорчулуктун же кала берсе жаңжалдардын потенциалдуу булагын түзгөн кырдаалдар турат. Мындай оорчулук европалык тарыхтын жүрүшүндө көп нерселерди аныктагандыгын белгилей кетүү керек.

Улуттук азчылыктар тартылган оор кырдаалдардын маңызын карап чыгып, ВКНМ бул проблемаларды чечүүдө көзкарандысыз, калыс жана кызматташтыкка даяр тарап катары аракеттенет. Контролдоочу орган болуп саналбастан, ВКНМ өз ишинде бардык мамлекеттер кабыл алган эларалык нормаларды талдоо жана рекомендациялар үчүн негиз катары пайдаланат. Буга

байланыштуу ОБСЕге катышкан бардык өлкөлөр кабыл алган милдеттенмелер жөнүндө, өзгөчө Адамдык өлчөм боюнча Конференциянын 1990-жылдагы Копенгаген Документи жөнүндө эске сала кетүү маанилүү, анын IV бөлүгүндө улуттук азчылыктар жагынан милдеттенмелер ийне-жибине чейин баяндалган. Ошондой эле ОБСЕнин бардык өлкөлөрү адам укуктары, анын ичинде азчылыктардын укуктары жагынан ООНдун милдеттенмелери менен байланышкандыгын жана ОБСЕ мамлекеттеринин көпчүлүгү ошондой эле Европа Кеңешинин нормалары менен байланышкандыгын белгилей кетүү маанилүү.

Дээрлик төрт жылдык интенсивдүү иштен кийин ВКНМ өз ишинин майданына кирген бир катар мамлекеттерде өзүнүн көңүл буруусунун предмети болуп калган, дайыма пайда болуп турган талаш маселелерди жана темаларды белгилей алды. Азчылыктар үчүн билим, өзгөчө азчылыктардын тилинде билим берүү же аны окутуу ушул проблемалардын ичинде жогору артыкчылыкка ээ, анткени, ВКНМдин жакындагы билдирүүсүнө ылайык, «билим берүү – улуттук азчылыктардын өкүлдөрүнүн өзүнчөлүгүн сактоодо жана тереңдетүүдө өзгөчө маанилүү фактор экендиги айкын» болуп калды. Ушуну эске алып, ВКНМ 1995-жылдын күзүндө Этностор аралык мамилелер боюнча фондго ОБСЕнин ишинин регионунда азчылыктардын билимге укуктарын тиешелүү жана ырааттуу түрдө колдонуу жөнүндө рекомендацияларды сурап таанылган эларалык эксперттердин тобуна кайрылууну өтүнгөн.

Этностор аралык мамилелер боюнча фонд – ВКНМге жардам үчүн адистешкен ишти аткаруу үчүн 1993-жылы негизделген өкмөттүк эмес уюм – ал ар кандай тиешелүү дисциплиналар боюнча бир катар консультациялык кеңешмелерди, анын ичинде Гаагада эки кеңешмени өткөрдү. Эксперттердин курамында төмөнкүлөр болгон:

А.Г. Бойд Робертсон, гал тилин улук окутуучу, Стратклайд Университети (Улуубритания); д-р Питер ван Дайк, Мамлекеттик кеңештин мүчөсү (Нидерланддар); д-р Асбьорн Эйде, Адам укуктары боюнча Норвегия Институтунун директору (Норвегия); профессор Рейн Мюллерсон, эларалык укук кафедрасынын жетекчиси, Кингс Колледж (Улуубритания); профессор Аллан Росас, Або Академи Университети (Финляндия); д-р Тове Скутнабб-Кангас, адъюнкт-профессор, тилдер жана маданият факультети, Роскилде Университети (Дания); профессор Дьердь Шепе, лингвистика факультети, Янош Паннониус Университети (Венгрия); профессор Патрик Торнберри, юридикалык факультет, Киль Университети

(Улуубритания); Йенне ван дер Велде мырза, окуу программалары боюнча улук кеңешчи, Окуу программаларын иштеп чыгуу боюнча Улуттук Институт (Нидерланддар).

Азчылыктардын укуктары жагынан учурдагы нормалар адамдын укуктарынын чөйрөсүнө таандык болгондуктан, бул консультацияларда таяныч чекит мамлекеттер адамдын бардык башка укуктары жагынан милдеттенмелерди, атап айтканда, кысымга алуудан эркиндикти сактоо жөнүндө божомол болучу. Эксперттер ошондой эле акыр аягында адамдын бардык укуктары теңдештик шарттарында адам инсанын толук жана эркин өнүктүрүүнү камсыз кылууга чакырылгандыгына таянды. Андан ары жарандык коом ачык жана кыймылда болууга тийиш жана ошентип, бардык жарандарды, анын ичинде улуттук азчылыктардын өкүлдөрүн бириктиргидей абалда болууга тийиш деп болжолдонду.

Натыйжада пайда болгон Улуттук азчылыктардын билимге укуктары жөнүндө рекомендациялар салыштырмалуу жөнөкөй тил аркылуу демейде ВКНМ тартылган кырдаалдарда колдонулуучу билимге азчылыктардын укуктарынын маңызын айкын кылууга жардам берет. Мындан тышкары, бул нормалар колдонуу учурунда алардын байланыштуулугун камсыз кылгыдай түрдө чечмеленет. Рекомендациялар сегиз главага бөлүнгөн, алардын ар бири билим берүү жагынан практикада келип чыккан проблемаларды көтөрөт. Рекомендацияларды алда канча кең-кесири түшүндүрүү ага тиркелген Түшүндүрмө катта берилген, анда тиешелүү эларалык нормаларга айрым шилтемелер берилет.

УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН БИЛИМГЕ УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ ГААГА РЕКОМЕНДАЦИЯЛАРЫ

Эларалык документтердин духу

- 1) Улуттук азчылыктардын өкүлдөрүнүн өзүнүн өзүнчөлүгүн сактоого укугу алар билим берүү процессинин учурунда алар эне тилинде ойдогудай билим алса гана толугу менен турмушка ашырылышы мүмкүн. Ошол эле учурда улуттук азчылыктардын өкүлдөрү мамлекеттик тилде жетиштүү билимге ээ болуу аркылуу өз мамлекетинин коомуна интеграциялануу үчүн жооптуу.
- 2) Улуттук азчылыктардын өкүлдөрүнүн жыргалчылыгын көздөшү мүмкүн болгон эларалык документтерди колдонуп, мамлекеттер теңдештиктин жана кысымга алууга жол бербөөнүн негизги принциптерин ырааттуу сактоого тийиш.
- 3) Тиешелүү эларалык милдеттенмелер минималдуу эларалык стандарттарды билдире тургандыгы эске тутуу зарыл. Бул милдеттенмелерди чектеп чечмелөө алардын духуна жана максаттарына карама-каршы келер эле.

Чаралар жана ресурстар

- 4) Мамлекеттер билим берүү жагынан азчылыктардын укуктарынын проблемасына таасирдүү мамиле кылууга тийиш. Зарылчылык болгон учурда мамлекеттер өзгөчө чараларды көрүп, өзүнө жеткиликтүү каражаттарды максималдуу пайдалданып жана азчылыктардын өз тилинде билимге же аны үйрөнүүгө укуктарын турмушка ашыруу үчүн эларалык жардамга жана кызматташтыкка, өзгөчө экономикалык жана техникалык жардамга барууга тийиш.

Децентралдаштыруу жана катышуу

- 5) Мамлекеттер тиешелүү улуттук азчылыктарды билдирген уюмдарга азчылыктар үчүн билим берүү менен байланышкан саясатты жана программаларды иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга иштиктүү катышуу мүмкүнчүлүгүн берген шарттарды түзүүгө тийиш.

- 6) Мамлекеттер региондук жана жергиликтүү органдарга азчылыктар үчүн билим берүү жагынан тиешелүү ыйгарым укуктарды берүүгө, ошонун өзү менен региондук жана(же) жергиликтүү деңгээлде саясатты калыптандыруу процессине азчылыктардын катышуусуна көмөк көрсөтүүгө тийиш.
- 7) Мамлекеттер жергиликтүү деңгээлде билим берүү системасында, анын ичинде азчылыктардын тилинде билим берүү же аны үйрөнүү жагында ата-энелердин катышуусун жана тандоо мүмкүнчүлүгүн кубаттоо үчүн чараларды көрүүгө тийиш.

Коомдук жана жеке мекемелер

- 8) Эларалык укукка ылайык, улуттук азчылыктардын өкүлдөрү башкалар сыяктуу эле өздөрүнүн жеке билим берүү мекемелерин түзүүгө жана аларды жергиликтүү мыйзамдарга ылайык башкарууга укуктуу. Бул мекемелер азчылыктын тилинде окуткан мектептерди камтышы мүмкүн.
- 9) Улуттук азчылыктардын өкүлдөрүнүн өздөрүнүн жеке билим берүү мекемелерин түзүүгө жана аларды башкарууга укугун эске алып, мамлекеттер бул мекемелерди түзүүнү жана аларды башкарууну жөнгө салган мыйзамсыз оорчулук келтирген юридикалык жана администрациялык талаптарды коюу жолу менен бул укукка ээ болууга тоскоолдук кылууга тийиш эмес.
- 10) Азчылыктардын тилине же анын тилинде окуткан жеке билим берүү мекемелери кандайдыр бир тоскоолдуктар же кысымга алуу болбостон, мамлекеттик бюджеттен, эларалык булактардан же жеке сектордон болобу өз булактарын издөөгө укуктуу.

Азчылыктар үчүн башталгыч жана орто деңгээлдердеги билим

- 11) Окутуунун алгачкы жылдары баланын өнүгүшү үчүн чечүүчү мааниге ээ. Билим берүү жагындагы изилдөөлөргө ылайык, баланын эне тили мектепке чейинки мезгилде жана балдар бакчасында окутуунун эң сонун шайманы болуп саналат. Мамлекеттер ата-энелерге ушундай тандоого ээ болууга мүмкүндүк бере турган шарттарды мүмкүнчүлүккө жараша түзүүгө тийиш.

- 12) Изилдөөлөр ошондой эле башталгыч мектептеги окуу программасы азчылыктын тилинде өтүлгөнү ийги экендигин көрсөтүп турат. Азчылыктын тили окуу сабагы катары туруктуу негизде окутулууга тийиш. Расмий мамлекеттик тил да окуу сабагы катары туруктуу негизде, колдон келсе балдардын тегинин маданий жана тилдик өзгөчөлүктөрүн мыкты түшүнгөн эки тилдүү мугалимдер тарабынан өтүлүүгө тийиш. Бул мезгилдин аягына карата бир нече практикалык же теориялык эмес сабактар мамлекеттик тилде окутулууга тийиш. Мүмкүнчүлүккө жараша мамлекеттер ата-энелерге ушундай тандоого ээ болууга мүмкүндүк бере турган шарттарды түзүүгө тийиш.
- 13) Орто мектепте окуу программасынын кыйла бөлүгү азчылыктын тилинде окутулууга тийиш. Азчылыктын тили окуу сабагы катары туруктуу негизде өтүлүүгө тийиш. Мамлекеттик тил да окуу сабагы катары туруктуу негизде, колдон келсе балдардын тегинин маданий жана тилдик өзгөчөлүктөрүн мыкты түшүнгөн эки тилдүү мугалимдер тарабынан өтүлүүгө тийиш. Ушул мезгилдин ичинде мамлекеттик тилде окутулган сабактардын саны бара-бара көбөйүүгө тийиш. Изилдөөлөргө ылайык, бул көбөйүү канчалык көптө барып өтсө, бала үчүн ошончолук жакшы.
- 14) Билим берүүнүн башталгыч жана орто деңгээлин азчылыктардын тилинде окутуу же ага үйрөтүү менен камсыз кылуу эне тилинде бардык сабактар боюнча даярдыктан өткөн мугалимдердин болушуна кыйла даражада байланыштуу. Ошондуктан мугалимдерди тиешелүү даярдоо үчүн жетиштүү жагымдуу шарттарды түзүү жана ушундай даярдыкка жеткиликтүүлүккө көмөктөшүү зарылчылыгы азчылыктардын тилинде окутуу же аны үйрөтүү үчүн адекваттуу мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга мамлекеттин милдеттенмесинен келип чыккан натыйжа болуп саналат.

Азчылыктарды кесиптик окуу жайларда окутуу

- 15) Азчылыктын тилинде кесиптик окутуу, эгерде ушул улуттук азчылыктын өкүлдөрү аны каалай тургандыгын жана муктажыгын билдирсе жана эгерде мындай муктаждык каалагандардын саны менен негизделсе, өзгөчө сабактар боюнча жеткиликтүү болууга тийиш.
- 16) Эне тилинде окуткан кесиптик окуу жайларынын окуу программалары студенттер бул программаларды аяктагандан кийин алган адистиги

боюнча эне тилинде, ошондой эле мамлекеттик тилде иштей ала тургандыгынын гарантиясы менен түзүлүүгө тийиш.

Азчылыктар үчүн жогорку билим

- 17) Эгерде улуттук азчылыктардын өкүлдөрү эне тилиндеги жогорку билимге муктаждыгын билдирсе жана эгерде мындай муктаждык каалагандардын саны менен негизделсе, алар ага жеткиликтүүлүккө ээ болууга тийиш. Азчылыктардын тилиндеги жогорку билим учурдагы билим берүү структураларында зарыл шарттарды түзүү жолу менен алар ушул улуттук азчылыктын өкүлдөрүнүн муктаждыктарын жетиштүү канааттандырган шартта жеткиликтүү кылынышы мүмкүн. Улуттук азчылыктардын өкүлдөрү ошондой эле өздөрүнүн жогорку билим берүү мекемелерин түзүү үчүн жолдорду жана каражаттарды издей алат.
- 18) Эгерде улуттук азчылык жакынкы өткөн мезгилде өзүнүн жогорку окуу жайларына ээ болгон жана аларды башкарган болсо, бул факт камсыз кылуунун келечектеги моделдерин аныктоо учурунда эске алынууга тийиш.

Окуу программаларын иштеп чыгуу

- 19) Маданияттар аралык билим берүүгө, азчылыктардын тарыхын, маданиятын жана салттарын чагылдырууга эларалык документтер берген олуттуулуктан жана мааниден улам мамлекеттик билим берүү ведомстволору тиешелүү улуттук азчылыктардын тарыхын, маданиятын жана салттарын окутууну жалпы милдеттүү окуу программаларына киргизүүнү гарантиялоого милдеттүү. Тиешелүү мамлекеттин аймагында жашап жаткан улуттук азчылыктардын тилдерин үйрөнүүгө көпчүлүктүн өкүлдөрүн кубаттоо мамлекетте сабырдуулукту жана маданияттардын көп түрдүүлүгүн чыңдоого көмөктөшөт.
- 20) Азчылыктардын өкүлдөрү үчүн окуу программаларынын мазмуну тиешелүү азчылыктарды билдирген уюмдардын жигердүү катышуусу менен иштелип чыгууга тийиш.
- 21) Мамлекеттер улуттук азчылыктар үчүн окуу программаларын иштеп чыгуу жана аттестациялоо үчүн борборлорду түзүүгө көмөктөшүүгө тийиш. Бул борборлор окуу программаларын иштеп чыгуу менен

байланышкан максатка жетишүүгө ойдогудай көмөктөшө алган шартта алар иштеп жаткан мекемелер менен байланыштуу болушу мүмкүн.

УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН БИЛИМГЕ УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ ГААГА РЕКОМЕНДАЦИЯЛАРЫНА ТҮШҮНДҮРМӨ КАТ

Киришүү

Адам укуктарынын 1948-жылдагы жалпы Декларациясы билим берүү адамдын укугу деп жарыялаган биринчи эларалык документ болуп калуу менен жаңы доорду ачты.

Декларациянын 26-статьясында башталгыч билим милдеттүү болуп санала тургандыгы айтылган. Ал мамлекеттерди техникалык жана кесиптик билимди – жалпыга жеткиликтүү, ал эми жогорку билимди жетишкендиктердин негизинде жеткиликтүү кылууга милдеттендирет. 26-статьяда андан ары билим улуттардын, расалык теги ар кандай жана диний ынанымдары ар башка болгон адамдардын топторунун ортосундагы түшүнүшүүгө, сабырдуулукка жана достукка көмөктөшөт жана тынчтыкты сактоого салым кошот деп айтылган. Ал ошондой эле өз балдары кандай билим алууга тийиш экендигин тандоо жагынан ата-энелер артыкчылыктуу укукка ээ экендигин баса белгилейт. 26-статьянын жоболору эларалык укуктун контекстинде өзгөчө басым жасоо менен жана Экономикалык, социалдык жана маданий **укуктар жөнүндө эларалык пактынын** 13-статьясында алда канча ийне-жибине чейин кайталанган.

26-статья кийинки эларалык документтердин жалпыны камтыган ачык мүнөзүн аныктады, бул документтер кийин пайда болду жана аларда билимге бүтүндөй алганда, ошондой эле, атап айтканда, азчылыктар үчүн укук ырасталган жана андан ары иштелип чыккан.

- **Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эларалык пактынын 27-статьясы.**
- **Баланын укуктары жөнүндө конвенциянын 30-статьясы.**

Жогоруда эске алынган статьялар азчылыктарга жамаатта эне тилди өз тобунун башка мүчөлөрү менен пайдалануу укугун гарантиялайт. Төмөндө келтирилген статьялар, өз тарабынан, улуттук азчылыктардын өкүлдөрүнө эне тилди үйрөнүү же эне тилде окуу мүмкүнчүлүгүн гарантиялайт.

- ЮНЕСКОнун Билим берүү жагынан кысымга алууга каршы күрөшүү жөнүндө конвенциясынын 5-статьясы.
- СБСЕнин Адымдык өлчөм боюнча конференциясынын Копенгаген кеңешмесинин документинин 34-параграфы.
- ООНдун Улуттук же этностук, диний жана тилдик азчылыктарга таандык болгон адамдардын укуктары жөнүндө декларациясынын 4-статьясы.
- Улуттук азчылыктарды коргоо жөнүндө Алкактык Конвенциянын 14-статьясы.

Бардык ушул документтер өз эне тили аркылуу өзүнүн коллективдүү өзүнчөлүгүн сактоого азчылыктардын укуктарын ар кандай даражада жарыялайт. Бул укук, эң оболу, билим аркылуу жүзөгө ашырылат. Бирок ошол эле документтер өз тили аркылуу коллективдүү өзүнчөлүгүн сактоого азчылыктардын укугу алда канда кеңири жарандык коомго интеграциялоо жана катышуу үчүн алардын жоопкерчилиги менен тең салмакта болууга тийиш экендигин баса белгилейт. Мындай интеграция бул коомчулуктун тиешелүү билимин, ошондой эле мамлекеттик тилди (тилдерди) билүүнү талап кылат. Сабырдуулукту жана плюрализмди стимулдаштыруу ушул процесстин маанилүү бөлүгү болуп саналат.

Азчылыктардын тилинде билим берүү же аны үйрөнүү жөнүндө айтылган адам укуктары боюнча эларалык документтер бир нече бүдөмүк жана жалпы бойдон калууда. Алар жеткиликтүүлүктүн даражасын эске албайт, эне тилди үйрөнүүнүн кандай деңгээлдери жана кандай каражаттар менен азчылыктар үчүн жеткиликтүү кылынууга тийиш экендигин айтпайт. Азчылыктын тилин үйрөнүү же бул тилде билим алуу үчүн «тиешелүү мүмкүнчүлүктөр» деген сыяктуу түшүнүк, Европа Кеңеши кабыл алган **Улуттук азчылыктарды коргоо жөнүндө Алкактык Конвенциянын 14-статьясында** белгиленгендей, башка факторлордун өңүтүндө каралууга тийиш. Алар, ошол эле Конвенциянын 5-статьясында белгиленгендей, тилди жана маданиятты сактоого, колдоого жана өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүүчү жагымдуу шарттарды түзүү зарылчылыгын же, **СБСЕнин Адымдык өлчөм боюнча конференциясынын Копенгаген кеңешмесинин документинин 33-параграфында** айтылгандай, улуттук азчылыктардын этностук, маданий, тилдик жана диний өзүнчөлүгүн коргоо үчүн зарыл чараларды көрүү талабын өзүнө камтыйт.

Мамлекеттер камсыз кыла ала турган жеткиликтүүлүк деңгээлине карабастан ал эркин түрдө белгиленүүгө тийиш эмес. Мамлекеттер улуттук азчылыктардын муктаждыктарын, алар ушул общиналар тарабынан канчалык

ырааттуу билдирилгенин жана көрсөтүлгөнүн тиешелүү түрдө карап чыгууга тийиш.

Өз тарабынан улуттук азчылыктар өздөрүнүн талаптары акылга сыярлык болорун гарантиялоого тийиш. Алар жеке өздөрүнүн саны, ушул ар бир региондогу (же региондордогу) демографиялык жыштык, ошондой эле мезгил ичинде ушул мекемелерди узакка сактоого өздөрүнүн кудурети сыяктуу адилеттүү факторлорду тиешелүү түрдө эске алууга тийиш.

Эларалык документтердин духу

Бир катар жылдар бою эларалык нормативдик документтерде азчылыктардын укуктарын баяндоо ыкмасы өзгөрүүлөрдү башынан өткөрдү. **Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эларалык пактыда** (1966-жыл) жазылган «...азчылыктарга таандык адамдарга ...укуктан баш тартылууга тийиш эмес» деген сыяктуу сөз айкашы колдонулган баяндамалар алда канча позитивдүү, таасирдүү мамилеге орун бошоткон. Мунун мисалын **СБСЕнин Адымдык өлчөм боюнча конференциясынын Копенгаген кеңешмесинин документинен** (1990-жыл) табууга болот: «...мамлекеттер улуттук азчылыктардын этностук, маданий, тилдик жана диний өзүнчөлүгүн коргойт». Мамиленин ушул прогрессивдүү өзгөртүүсү документтерди чектеген же жөнөкөйлөтүлгөн чечмелөө алар баяндалган духка ылайык келбей тургандыгын көрсөтүп турат.

Анын үстүнө жеткиликтүүлүктүн деңгээли теңдештиктин жана кысымга алууга жол бербөөнүн негизги принциптерине ылайык белгиленүүгө тийиш, алар **ООНдун Уставынын** 1-статьясында жана **Адам укуктарынын жалпы декларациясынын** 2-статьясында баяндалган жана эларалык документтердин көпчүлүгүндө кайталанган. Ошондой эле ар бир мамлекеттин спецификалык шарттары эске алынууга тийиш.

Чаралар жана ресурстар

ОБСЕ мамлекеттерине азчылыктардын укуктарынын маселесине таасирдүү түрдө, башкача айтканда, **Копенгаген документинин** 31-статьясынын духунда мамиле кылуу сунуш этилет, ал мамлекеттердин улуттук азчылыктардын мүчөлөрүнүн толук тең укуктуулугун камсыз кылуу үчүн бардык чараларды көрүшүн кубаттайт. Ошол эле мааниде **Копенгаген документинин** 33-статьясы мамлекеттер өз аймагында улуттук азчылыктардын этностук, маданий, тилдик жана диний өзүнчөлүгүн коргошун жана ушул өзүнчөлүктү сактоого көмөктөшүү үчүн шарттарды түзүшүн талап кылат.

Айрым учурларда ОБСЕ мамлекеттери олуттуу бюджеттик чектөөлөргө дуушарланат, алар улуттук азчылыктардын жыргалчылыгы үчүн билим берүү саясатын жана программаларын жүзөгө ашырууга мамлекеттердин кудуретине мыйзамдуу түрдө тоскоолдук кылышы мүмкүн. Кээ бир укуктар тезарада жүзөгө ашырылууга тийиш экендигине карабастан, мамлекеттер өз тилинде билим алууга же аны үйрөнүүгө азчылыктардын укуктарын толук турмушка ашырууга бара-бара жетишүүгө умтулууга, жеткиликтүү каражаттарды, анын ичинде **Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эларалык пактынын** 2-статьясынын духунда эларалык жардамды жана кызматташтыкты толук пайдаланууга тийиш.

Децентралдаштыруу жана катышуу

Улуттук азчылыктарды коргоо жөнүндө Алкактык Конвенциянын 15-статьясы, СБСЕнин Адымдык өлчөм боюнча конференциясынын Копенгаген кеңешмесинин документинин 30-параграфы жана ООҢдун Улуттук же этностук, диний жана тилдик азчылыктарга таандык болгон адамдардын укуктары жөнүндө декларациясынын 3-статьясы чечимдерди кабыл алуу процессине улуттук азчылыктардын катышуусунун, өзгөчө каралып жаткан маселелер азчылыкка түз таасир эткен учурларда катышуусунун зарчылчылыгын баса белгилейт.

Чечимдерди кабыл алуу процессине натыйжалуу катышуу, өзгөчө каралып жаткан маселелер азчылыкка таасир эткен учурларда катышуу демократиялык процесстин маанилүү компоненти болуп саналат.

Билим берүү процессинде (анын ичинде азчылыктарга тиешелүү окуу программаларын иштеп чыгуу процесси) жергиликтүү жана региондук деңгээлдерде ата-энелердин жигердүү тартылышы, ошондой эле улуттук азчылыктарды билдирген мекемелердин натыйжалуу катышуусу мамлекеттер тарабынан **Копенгаген документинин** 35-параграфынын духунда кубатталууга тийиш, ал мамлекеттик иштерге, анын ичинде азчылыктарды коргоо проблемаларына улуттук азчылыктардын мүчөлөрүнүн натыйжалуу катышуусунун маанилүүлүгүн жана алардын өзүнчөлүгүн кубаттоону баса белгилейт.

Коомдук жана жеке мекемелер

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эларалык пактынын 27-статьясында сөз азчылыктардын жамаатта өз тобунун башка мүчөлөрү менен өз тилин

пайдаланууга укугу жөнүндө жүрөт. **Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эларалык пактынын** 13-статьясы ата-энелердин өз балдары үчүн бийликтер негиздегенден башка мектептерди тандоого укугун гарантиялайт. Ал ошондой эле альтернативдүү билим берүү мекемелери мамлекет белгилеген билим берүүнүн минималдуу стандарттарына ылайык келип турган учурда аларды түзүүгө жана башкарууга адамдар менен уюмдардын укугун гарантиялайт. **Улуттук азчылыктарды коргоо жөнүндө Алкактык Конвенциянын** 13-статьясында азчылыктардын өз билим берүү мекемелерин түзүүгө жана башкарууга укугу жөнүндө айтылган, бирок мамлекет бул мекемелерди финансылоого милдеттүү эмес. **Копенгаген документинин** 32-параграфы мамлекетке бул мекемелерди финансылоо боюнча милдеттенмелерди жүктөбөйт, бирок бул мекемелер «улуттук мыйзамдарга ылайык мамлекеттик колдоону издей ала тургандыгын» белгилейт.

Өздөрүнүн, анын ичинде билим берүү жагындагы мекемелерин түзүүгө жана башкарууга улуттук азчылыктардын укугу эларалык укукта мыкты негизделген жана ушундай катары таанылууга тийиш. Мамлекет бул процесске өз мыйзамдарына ылайык көзөмөл кылууга администрациялык укукка ээ экендигине карабастан, ал улуттук азчылыктар үчүн жеке өздөрүнүн билим берүү мекемелерин түзүүнү мүмкүн кылбай турган негизсиз администрациялык талаптарды коюу менен ушул укукка ээ болууга тоскоолдук кылууга тийиш эмес.

Мамлекет ушул жеке мекемелерди финансылоого формалдуу түрдө милдеттүү эместигине карабастан, бул мекемелерге атамекендик жана эларалык булактардан каражаттарды издөөгө тоскоолдук кылууга болбойт.

Башталгыч жана орто деңгээлдерде азчылыктарга билим берүү

Азчылыктардын тилинде билим берүүгө тиешелүү эларалык документтер азчылыктар эне тили аркылуу өзүнүн өзүнчөлүгүн сактоо укугуна ээ болуп гана тим болбостон, ошондой эле алар мамлекеттик тилди үйрөнүү аркылуу алда канча кеңири улуттук коомдун турмушуна интеграцияланып жана ага катышууга укуктуу деп жарыялайт.

Жогоруда айтылгандарга таянып, ОБСЕ мамлекеттеринин улуттук азчылыктары көп тилдүүлүккө жетишкендиги улуттук азчылыктарды коргоого, ошондой эле алардын интеграцияланышына тиешелүү эларалык документтердин максаттарына ылайык келүүнүн алда канча натыйжалуу жолу катары каралышы мүмкүн. Башталгыч жана орто билим жагынан рекомендациялар азчылыктардын

тилинде билим берүү же ага үйрөтүү саясатын өнүктүрүүдө жана тиешелүү программаларды жүзөгө ашырууда колдонмо болуп кызмат кылууга арналган.

Бул ыкма билим берүү жагынан изилдөөлөрдүн негизинде сунуш кылынат жана тиешелүү эларалык нормаларды практикалык чечмелөөнү билдирет.

Бул ыкманын натыйжалуулугу бир катар факторлорго байланыштуу. Биринчиси болуп бул ыкма азчылыктын алда канча чабал тилин окутуу каражаты катары пайдалануу жолу менен аны күчөткөн даража саналат. Башка фактор болуп эки тилдүү мугалимдер бүткүл процесске тартылган даража саналат.

Мындан тышкары, азчылыктын тили да, мамлекеттик тил да окутуунун 12 жылынын ичинде өтүлгөн даражаны жана, акырында, эки тил тең балага билим берүүнүн ар кандай этаптарында алда канча жагымдуу түрдө окутуу каражаты катары пайдаланылган даражаны эске алуу керек.

Бул ыкма азчылыктын алда канча чабал тилин өнүктүрүү үчүн зарыл болгон мейкиндикти түзүүгө умтулууну билдирет. Ал мамлекеттик тилде гана окутууга баштапкы өтүүнү жеңилдетүү үчүн гана азчылыктын тилинде окутуу же кала берсе азчылыктын тилинде минималдуу билим берүүнү жүзөгө ашыруу максатын көздөгөн башка ыкмалардан кескин айырмаланат.

Окуу курсу мамлекеттик тилде гана өтүлгөн жана азчылыктын өкүлдөрү болгон балдар көпчүлүктүн балдары бар класстарга толугу менен интеграцияланган учурдагы сүнгүү тибиндеги ыкмалар эларалык стандарттарга ылайык келбейт. Бул ошондой эле окутуу бүткүл окуу процессинин ичинде азчылыктардын өкүлдөрүнүн эне тилинде гана жүргүзүлгөн жана көпчүлүктүн тили таптакыр өтүлбөгөн же минималдуу даражада өтүлгөн мектептерге тиешелүү.

Кесиптик окуу жайларда азчылыктар үчүн билим берүү

Улуттук азчылыктардын өкүлдөрүнүн **Копенгаген документинин** 34-параграфында баяндалган эне тилди үйрөнүү же эне тилде окуу укугу өзгөчө сабактар боюнча эне тилде кесиптик билимге укуктуу билдирүүгө тийиш. ОБСЕ мамлекеттери мындай билимге умтулуу айдан-ачык болгон жана ал каалоочулардын саны менен негизделген жерлерде буга жеткиликтүүлүктү теңдештик жана кысымга албоо духунда камсыз кылууга тийиш.

Экинчи жагынан алганда, өзүнүн экономикалык жана билим берүү саясатын пландаштырууга жана контролдоого мамлекеттин кудурети чектелүүгө тийиш эмес. Кесиптик окуу жайларын бүтүргөн азчылыктардын өкүлдөрү үчүн мамлекеттик тилде кесиби боюнча иштөө мүмкүнчүлүгү артыкчылык болот. Бул аларга ушул азчылык топтолгон региондо, ошондой эле мамлекетте бардык жерде иштөө мүмкүнчүлүгүн берет. Товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана эмгектин эркин кыймылын болжолдогон рынок экономикасына өтүү учурунда мындай чектөө мамлекет үчүн ишке орноштуруу жана жалпы экономикалык өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүнө көмөк көрсөтүүнү татаалдандышы мүмкүн. Демек, улуттук азчылыктар үчүн эне тилинде кесиптик билим берүү студенттерге мамлекеттик тилде (тилдерде) тиешелүү билим берүүнү жа аны (аларды) үйрөтүүнү да гарантиялоого тийиш.

Азчылыктардын жогорку билими

Мурдагы учурдагыдай эле, **Копенгаген документинин** 34-параграфында жазылгандай, эне тилди үйрөнүү же эне тилде билим алуу укугу улуттук азчылыктардын эне тилинде жогорку билимге алардын укугун билдириши мүмкүн. Бул учурда теңдеш жеткиликтүүлүк жана кысымга алууга жол берилбестик принциптери да жамааттын муктаждыктары жана каалагандардын жетиштүү саны сыяктуу эле эске алынууга тийиш. Мамлекет тарабынан финансылуу жок болгон учурда өздөрүнүн жогорку билим берүү мекемелерин түзүүгө азчылыктардын эркин укугу чектелүүгө тийиш эмес.

Копенгаген документинин 33-параграфы азчылыктардын өзүнчөлүгүн коргоо жагынан гана эмес, ошондой эле аны кубаттоо жагынан мамлекеттин маанилүү ролун баса белгилейт. Жогоруда айтылгандарга негизденип, мамлекеттер азчылыктын тилиндеги жогорку билимге муктаждык билдирилген жана ал азчылыктын сандык курамы менен өзүн актаган жерлерде аны жеткиликтүү кылуу мүмкүнчүлүгүн кароого тийиш. Бул контекстте эне тилиндеги жогорку билим мугалимдерди даярдоо менен чектелүүгө тийиш эмес.

Жогорудагыларды аныктагандан кийин мамлекеттер өзгөчө рынок экономикасына өтүү мезгилинде дуушарланган бюджеттик чектөөлөрдү эске алуу зарыл. Азчылыктын тилинде жогорку билимди камсыз кылуу удаалаш инфраструктураларды түзүүнүн синоними болуп саналбайт. Ал тургай, удаалаш билим берүү мекемелерин чыңдоо азчылыктын көпчүлүктөн обочолонуп калышына түрткү болушу мүмкүн. **Адам укуктарынын жалпы декларациясынын** 26-статьясы мындай деп баса белгилейт: билим берүүнүн максаты улуттардын, расалык теги ар кандай болгон жана ар башка диний

ынанымдагы адамдардын топторунун ортосунда түшүнүшүүгө, сабырдуулукка жана достукка көмөк көрсөтүү болуп саналат. Көпчүлүк менен азчылыктардын интеллектуалдык жана маданий өнүгүшү обочолонбостон, ушул духта жана интеграциянын зарылчылыгын аңдап-түшүнүү менен жүрүүгө тийиш.

Окуу программаларын иштеп чыгуу

Экинчи дүйнөлүк согуш аяктаган учурдан тартып эларалык документтердин санынын өсүшү билим берүү максаттарына улам көбүрөөк маани берүүдө. Бул документтерге ылайык, билим берүү академиялык же техникалык даярдыкты камсыз кылуу үчүн гана эмес, ошондой эле сабырдуулук, плюрализм, антирасизм сыяктуу дөөлөттөрдү каныктыруу, ошондой эле эларалык жана общиналар аралык шайкештикке умтулуу үчүн зарыл. Мындай талаптар өзүнүн курамында улуттук азчылыктар бар болгон мамлекеттерге өзгөчө жоопкерчиликти жүктөөрү айдан ачык. Бул мамлекеттерде топтор аралык/этностор аралык бирге жашоо жана ынтымак маселеси да алардын ички стабилдүүлүгү үчүн өзгөчө маанилүү болуп саналат. Мындай бирге жашоо жана ынтымак ошондой эле региондо тынчтыкты жана коопсуздукту сактоодо маанилүү фактор болуп саналат.

ООНдун Улуттук же этностук, диний жана тилдик азчылыктарга таандык болгон адамдардын укуктары жөнүндө декларациясынын 4-статьясы мамлекеттерди «өздөрүнүн аймагында жашап жаткан азчылыктардын тарыхын, салттарын, тилин жана маданиятын билүүнү кубаттоого» милдеттендирет. **Улуттук азчылыктарды коргоо жөнүндө Алкактык Конвенциянын 12-статьясы** «улуттук азчылыктардын маданиятын, тарыхын, тилин жана динин билүүнү кубаттоого» милдеттендирет.

СБСЕнин Адымдык өлчөм боюнча конференциясынын Копенгаген кеңешмесинин документинин 34-параграфында сөз мамлекеттик мектеп программаларында «улуттук азчылыктардын тарыхы жана маданияты эске алынышы» үчүн шарттардын зарылдыгы жөнүндө жүрөт.

Бул талаптар мектеп программасынын алкагында мамлекеттерге алардын чектеринде жашаган ар кандай улуттук азчылыктардын тарыхын жана салттарын өтүү үчүн мүмкүнчүлүк берүү милдетин жүктөйт. Мамлекеттик бийликтер буга бир тараптуу тартипте, тиешелүү азчылыктардын катышуусу жөнүндө ойдогудай камкордук көрбөстөн жетише алат. Мындай ыкма сунуш кылынбай турган ыкма болуп саналат жана зыяндуу болушу мүмкүн.

Улуттук азчылыктарды коргоо жөнүндө Алкактык Конвенциянын 15-статьясы, СБСЕнин Адымдык өлчөм боюнча конференциясынын Копенгаген кеңешмесинин документинин 30-параграфы жана ООҢдун Улуттук же этностук, диний жана тилдик азчылыктарга таандык болгон адамдардын укуктары жөнүндө декларациясынын 3-статьясы чечимдерди кабыл алуу процессине улуттук азчылыктардын катышуусунун, өзгөчө каралып жаткан маселелер азчылыкка түз таасир эткен учурларда катышуусунун зарчылчылыгын баса белгилейт.

Азчылыктардын тилинде билим берүү программаларын иштеп чыгуу боюнча борборлордун пайда болушу ушул эки тараптуу процесске көмөк көрсөтөт жана анын сапатын жана кесипкөйлүгүн камсыз кылат.

Корутунду эскертүүлөр

Азчылыктардын билимге укуктарынын проблемасы ОБСЕге катышкан бир нече мамлекеттерде сезимтал маселе болуп саналат. Ошол эле учурда билим берүү процесси аркылуу катышкан мамлекеттердин чектеринде ар кандай общиналардын ортосунда натыйжалуу көмөктөшүүгө, өзара урматтоону жана түшүнүшүүнү чыңдоого болот.

Азыркы учурда бул маселенин опурталдуулугуна жана адам укуктары боюнча ар кыл эларалык документтерде камтылган нормалардын бир нече бүдөмүк жана жалпы мүнөзүнө байланыштуу рекомендациялардын серияларын иштеп чыгуу жакшы түшүнүшүүгө жана азчылыктардын билимге укуктарынын маселелерине мамилеге салымын кошо алат. Гаага рекомендациялары биротоло сунуштар болуп саналбайт. Аларды азчылыктар үчүн билим берүү маселелери боюнча саясатты иштеп чыгуу процессинде мамлекеттерге жардам бере ала турган жалпы негиз катары пайдалануу болжолдонот.

